

ANDRIAUS VOLANO POLEMIKOS SU ANTITRINITORIAIS RAŠTAI

Gintarė Petuchovaitė

Vilniaus universiteto
Lietuvių literatūros katedros doktorantė

Straipsnyje pristatomi ir aptariami religinės Andriaus Volano (apie 1531–1610) polemikos su antitrinitoriais raštai, parašyti antrojoje XVI a. pusėje. Tyrimo šaltiniai – trijose (1566, 1582, 1592 metų) knygose išspausdinti keturi šio autoriaus laišakai: 1565 m. rašytas Mikalojui Pacui, 1589 m. – Jurgiui Šomanui, 1590 ir 1591 m. – Jonui Licinijui Namislovijui, ir du manifestinio pobūdžio traktatai: 1579 m. sukurtas ir visiems Abiejų Tautų Respublikos antitrinitoriams skirtas veikalas ir 1581 m. atsakymas į pirmojo veikalą išprovokuotas Fausto Socino ir Simono Budno knygas. Straipsnyje teigiama, kad šiais polemikiniais raštais A. Volanas dekonstravo antitrinitoristinę mokymo sistemą, įrodė radikalesios Reformacijos krypties antikrikščioniškumą, formuluvo evangelikų reformatų trinitoristinę ir kristologinę dogmatiką, tvirtino Lietuvos evangelikų reformatų tapatumą šveicariškajai (Antrasis helvetų tikėjimo išpažinimas, 1566) doktrinai, ortodoksijos grynumą ir stabilumą.

*...tiesa paprasta ir vienalytė,
kaip kad tiesi linija irgi būna tik viena,
o kreivių skaičius begalinis¹*

Andrius Volanas (Andreas Volanus, Andrzej Wolan, apie 1531–1610 01 06²) gerai žinomas kaip ilgametis Lietuvos didžiojo etmono ir didžiojo kanclerio Mikalojaus Radvilos Rudojo (apie 1515–1584) sek-

retorius, vėliau tapęs karališkuoju sekretoriumi, reikšmingas viešojo valstybės gyvenimo asmuo. Tačiau politinė veikla buvo tik viena iš jo interesų sričių. Laisvu nuo tarnybos laiku A. Volanas aktyviai rūpinosi XVI a. žmogaus sąmonei ypač aktualiais religiniais reikalais. Nors neturėjo jokio specialaus teologinio išsilavinimo, jis tapo viena iš centrinių Reformacijos figūrų Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, evangelikų reformatų tradicijos kūrėju, nuosekliausiai formulavusiu ideologinių³ konfesijos turinį.

¹ *veritas autem simplex et unica, ut potè, cum linea recta sit quoq[ue] una, obliquarum autem infinitus numerus* ([Andrius Volanus] *EPISTOLAE ALIQUOT AD REFELLENDUM DOCTRINAE SAMOSATINIANae errorem, ad astruendam Orthodoxam de Divina Trinitate sententiam, hoc tempore lectu non inutiles. Ab Andreae Volano scriptae. VILNAE, In Officina Coetus Evangelici Vilnensis: Anno, 1592. Impensis, Generosi ac Magnifici Domini, D. Ioannis Schemeti* [92 p.], D2r) (vertimo klausimais autorę konsultavo Ramunė Markevičiūtė).

² Istoriografijoje dominuoja 1530 metų A. Volano gimimo data, čia ji nurodyta pagal naujausius Kęstučio Daugirdo duomenis (K. Daugirdas, *Andreas Volanus und die Reformation im Grossfürstentum Litauen*, Mainz: Verlag Philipp von Zabern, 2008, p. 19).

³ Ideologijos terminas vartojamas pagal Peterio Dinzeltbacherio įsitikinimo turinio apibrėžtį (P. Dinzeltbacher, „Mentaliteto istorijos teorijos ir praktikos klausimu“, *Europos mentaliteto istorija: pagrindinių temų apybraižos*, sudarė P. Dinzeltbacher, vertė A. Gailius, L. Katkus, L. Malakauskaitė, S. B. Vanglikaitė, R. Zamuškevičienė, Vilnius: Aidai, 1998, p. xxii).

Bene pusę išlikusių A. Volano veikalų (bibliografijoje suskaičiuojami net 28 veikalai, išspausdinti 1566–1608 m.)⁴, pasižyminčių žanrine įvairove, sudaro religiniai poleminiai tekstai, skirti dviem tikybinių oponentų grupėms – antitrinitoriams⁵ ir katalikams (iš diskusijos su evangelikais liuteronais neišsirutuliojo atskiras traktatas⁶). Kaip aktyvus ir produktyvus polemistas A. Volanas Romos katalikų bažny-

čios pripažintas vienu iš pavojingiausių, vadinasi, ir paveikiausių autorių: 1596 m. visi jo raštai (*opera omnia*) įtraukti į trečiajį Romos katalikų bažnyčios parengtą visuotinį „Uždraustų knygų sąrašą“ (*Index librorum prohibitorum*), kuriuo Reformacijos šalininkai naudojami kaip skaitytinų raštų registru. Galima teigti, kad A. Volanas darė įtaką Reformacijos procesams ne tik Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, bet ir Europoje. Jo literatūrinę veiklą amžininkas Heidelbergo universiteto teologijos profesorius Pranciškus Junijus (Franciscus Junius, 1545–1602) įvertino kaip Dievo pripažįstamą, tolimų kraštų skaitytojų gerbiamą, o Lietuvos ir Lenkijos gyventojų įsisavinamą: *Toks tai yra šiuo metu tvirčiausiasis Kristaus karys ir aršiausiasis Švenčiausiosios Trejybės gynėjas ponas Andrius Volanas, kurio kruopščiausių darbą šiais permainingais laikais Dievas pripažįsta, svetimšaliai aukština, jūsiškiai priima, o heterodoksus jis kankina*⁷. Švenčiausios Trejybės gynėju A. Volanas P. Junijaus vadinamas dėl oponavimo XVI a. 6–7 dešimtmetyje Lietuvoje pirmiausia tarp evangelikų reformatų⁸ pradė-

⁴ A. Volano bibliografijos: K. Daugirdas, „Schriften des Andreas Volanus“ (K. Daugirdas, 2008, p. 299–203); I. Lukšaitė, „Andriaus Volano veikalų bibliografija“ (A. Volanas, *Rinktiniai raštai*, sudarė Marcelinas Ročka ir Indrė Lukšaitė, iš lotynų kalbos vertė M. Ročka, E. Ulčinaite, R. Jurgelenaite, iš senosios lenkų kalbos vertė I. Lukšaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 395–411); M. Ročka „Andrius Volanas: gyvenimas ir raštai“ (A. Volanas, *Rinktiniai raštai*, 1996, p. 6–26; M. Ročka, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 205–218); K. Estreicher, „Wolan Andrzej“ (K. Estreicher, *Bibliografia Polska*, t. 33, Kraków: wyd. Stanisław Estreicher, nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1939, p. 239–255); M. Baliński, „Andrzej Wolan, jego życie uczone i publiczne“ (M. Baliński, *Pisma historyczne*, t. 3, Warszawa: Nakładem G. Sennewalda Księgarza, przy Ólicy Miodowej Nr. 481, 1843, p. 1–136); J. Łukasiewicz, *Dzieje kościoła wyznania helweckiego w Litwie*, t. 3: Pośnia, 1843, p. 274–281); A. Węgierski, *Libri quattuor Slavoniae Reformatae, praefatio instruxit Janussius Tazbir*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1973, p. 452–453); E. Jarra, „Anrew Wolan Sixteen Centry Polish Calvinist Writer and Philosopher of Low“ (*Studies in Polish Comparative Low*, London, 1945, p. 132–136).

⁵ Radikaliosios Reformacijos kryptiniai ir jos atstovams įvardyti pasirinkti istoriografiniai antitrinitarizmo ir antitrinitorių terminai kaip patys neutraliausi, taikliausiai apibendrinantys visas sąjūdžio formas, kurių vienintelis bendras pagrindas – Švč. Trejybės dogmos neigimas.

⁶ A. Volano pozicija, priešinga evangelikų liuteronų nuomonei dėl Eucharistijos sakramento, užfiksuota 1585 m. Kristupo Radvilos Perkūno (1547–1603) surengtame Vilniaus kolokviumo protokole (*Colloquium habitum Vilnae die 14 Iunii, anno 1585, super articulo de Caena Domini = Religinis kolokviumas Vilniuje (1585 06 14) dėl straiptinio apie Viešpaties Vakariene*, sudarė J. Gelumbeckaitė ir S. Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006).

⁷ *Talis etiam est hoc tempore fortissimus ille Christi miles & S. Trinitatis propugnator acerrimus D. Andreas Volanus, cuius officia in tanta rerum perturbatione diligentissima Deus probat, exteri celebrant, vestri percipiunt, dolent επεποδοζοι*, in: [Pranciškus Junijus] *DEFENSIO CATHOLICAE DOCTRINAE DE S. TRINITATE PERSONARUM IN UNITATE ESSENTIAE DEI, adversus Samosatonicos errores specie inanis philosophiae in Polonia exundantes, & libello comprehensos, Cuius haec inscriptio: Praecipuarum enumeratio causarum, cur Christiani in multis religionis doctrinis mobiles sint & varii, in Trinitatis tamen retinendo dogmate sint constantissimi. Opera FRANCISCI IUNII BITURIGIS. HEIDELBERGAE, MDXCII [1592]* (cit. iš: K. Daugirdas, 2008, p. 167).

⁸ Savarankiškos Lietuvos Evangelikų reformatų bažnyčios kūrimosi pradžia liudijo jau nuo 1557 m.

jusiam ryškėti, daugelį antitrinitorių ir anabaptistų grupių sujungusiam radikaliosios Reformacijos judėjimui⁹, kuri ankstyvųjų krikščionybės laikų pavyzdžiu Reformacijos periodu atgaivino Migelis Servetas (Miguel Serveto, 1509/1511–1553), o Lietuvoje – Petras Gonezijus (Piotr z Goniądza, apie 1530–1573).

Radikalios, teologiniu racionalizmu grįstos idėjos prieštaravo pamatinei krikščionybės dogmai – Švč. Trejybės sampratai. Radikaliųjų pažiūrų evangelikai niekada neturėjo baigtinės bendruomeninės, visą judėjimą vienijančios ir ideologiją apibendrinančios doktrinos. Ši nevienalytė mąstymo kryptis pasižymėjo gana intensyvia pažiūrų kaita, formuotos triteizmo, diteizmo ir unitarizmo teorijos idėjos (galiausiai prieita iki nonadorantizmo¹⁰). Trinitaristinėje polemikoje antitrinitoriai kvestionavo Kristaus amžinumo, jo gimimo prieš amžius iš Tėvo (įtraukiant ir gimimo iš Marijos temą) ir Dievo Sūnaus

dieviškumo (jo tarpininkavimo, garbinimo) klausimus, kurių pagrindinis šaltinis ir didžiausias ginčų objektas buvo Jono Evangelija.

Radikalioji, nuo scholastinės teologijos išsivadavusi mintis iš pradžių sklido tarp dialogui religiniais klausimais nusiteikusių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanclerio ir Vilniaus vaivados kunigaikščio Mikalojaus Radvilos Juodojo (1515–1565) globojamų protestantizmo šalininkų jo valdose. Tačiau A. Volanas tokios heterodoksiškos situacijos netoleravo, po M. Radvilos Juodojo mirties (1565 05 28) Evangelikų bažnyčios doktrininę kryptį suko šveicariškosios (helvetų) ortodoksijos linkme. Vystyta viena iš didžiausių ir aršiausių Lietuvoje – trinitoristinė – polemika.

Ši religinė A. Volano polemika su antitrinitoriais Lietuvos mokslininkų nėra pakankamai tirta, dažnai apsiribota keliais enciklopediniais apžvalginiuose straipsniuose kartojamais sakiniais¹¹. Šio straipsnio tikslas – pristatyti ir aptarti polemikai su antitrinitoriais skirtus A. Volano raštus:

Vilniuje pradėti rengti Evangelikų reformatų bažnyčios (*Unitas Lithuaniae*) sinodai – kunigų (ministrų) ir pasauliečių susirinkimai.

⁹ 1563–1565 m. antitrinitorių bendruomenė tiek Lietuvoje, tiek Lenkijoje atsiskyrė nuo tradicinės Švč. Trejybės dogmos besilaikančios, savo ortodoksinio pavidalo tebeieškančios Evangelikų reformatų bažnyčios – organizavo atskirus sinodus. Pirmasis generalinis antitrinitorių sinodas vyko 1565 m. Bžezinosė.

¹⁰ Nonadorantizmas – iš unitarizmo kilusi mąstymo kryptis, kurios atstovai Kristų laikė tik žmogumi, jo kultą vadino stambeldyste (patys išpažinėjai kitų religinių grupių vadinti judaizantais, žyduojančiaisiais). Idėjinis nonadorantizmo vadovas – Simonas Budnas, aktyviai bendravęs su Transilvanijos grupe, ypač su graikų emigrantu Jokūbu Paleologu (Giacomo Palaiologo, Jacob Palaiologos, Paleolog z Korfu, apie 1520–1585), kuriam darė įtaką Pranciškus Davidis (Franciscus Dávidis, 1510–1579). Lietuvos unitorių bendruomenė „išsivalė“ išvadydama nonadorantistus: 1582 m. (antrą kartą 1584 m.) ekskomunikuotas S. Budnas, 1599 m. Naugarduko sinode – likę negarbinantieji.

¹¹ Religinė A. Volano polemika trumpai pristatyta 1996 m., išleidus A. Volano *Rinkinius raštus* (A. Volanas, *Rinkiniai raštai*, 1996), kuriuose pateiktas vieno trinitoristinės tematikos laiško (Mikalojui Pacui) vertimas. Veikalus, nusakydamas tekstų turinį, yra pristatęs M. Ročka įvadiniam *Rinkinių raštų* straipsnyje (M. Ročka, „Andrius Volanas. Gyvenimas ir raštai“, A. Volanas, *Rinkiniai raštai*, 1996, p. 8, 12, 19–20.), A. Volano ir J. Licinijaus Namislovijaus susirašinėjimas paminėtas Ingės Lukšaitės studijoje (I. Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažajoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, 488–489; I. Lukšaitė, *Radikalioji Reformacijos kryptis Lietuvoje*, Vilnius: Mokslas, 1980). Vertinga pastarųjų metų studija su išsamiausia, naujausiais faktais paremta A. Volano biografija yra Kęstučio Daugirdo disertacijos pagrindu parengta monografija (K. Daugirdas, 2008).

trijose knygoje išspausdintus keturis laiškus ir du veikalus, kurių chronologinės ribos apima 26-erių jo gyvenimo metų laikotarpį, intensyviausią prieštaringų Švč. Trejybės interpretacijų periodą.

Visų pirma tai 1565 m. parašytas višas teologinio pobūdžio *Laiškas garbingiausiam ponui Mikalojui Pacui, Kijevo vyskupui, Andriaus Volano parašytas, nagrinėjantis šiuo metu vykstantį ginčą dėl Švč. Trejybės ir teigiantis, kad Tėvas, Sūnus ir Šventoji Dvasia yra vienos, tos pačios prigimties, arba viena esybė, tiksliau sakant – idant dievų gausybės būtų išvengta – vienas Dievas*¹² kartu su Kijevo katalikų vyskupo, propagavusio reformatoriškas idėjas, Mikalojaus Paco (Nicolaus Pac, apie 1527–1585) atsakymu *Tikrasis tikėjimo išpažinimas (Orthodoxa fidei confessio)*¹³ bei su Jurgio Veigelio (Georg Weigel, Georgius Wygelius, 1529–1579)

¹² [Andrius Volanas] *Epistola ad Reverendissimum Dominum Nicolaum Pacium Episcopum Kiioviensem ab Andrea Volano scripta, explicans controversiam his temporibus de [sancta] Trinitate motam, ostendens[ue] Patrem, Filium et Spiritum sanctum ut unius eiusdem[ue] naturae sive essentiae, sic recte unum Deum dici, ad evitandam pluralitatem Deorum*, in: [Mikalojus Pacas] *ORTHODOXA FIDEI CONFESSIO DE UNA EADEMQUE DEI PATRIS, FILII, ET SPIRITUS SANCTI DIVINITATE, AC TRIBUS PERSONIS, tam e Scriptura Sacra, quam vetustissimis Ecclesiae doctoribus summam collecta*, Regiomonti Borussiae: In officina Iohannis Daubmanni, 1566, V–a3. Iki šių dienų yra išlikęs vienintelis žinomas šio lotyniško A. Volano ir M. Paco veikalo egzempliorius, saugomas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje, Retų spaudinių skyriuje (L–16 / 1–29). A. Volano laiškas perspausdintas su Rasos Jurgelėnaitės vertimu į lietuvių kalbą: A. Volanas, *Rinkiniai raštai*, 1996, p. 312–343.

¹³ [Mikalojus Pacas] *ORTHODOXA FIDEI CONFESSIO DE UNA EADEMQUE DEI PATRIS, FILII, ET SPIRITUS SANCTI DIVINITATE, AC TRIBUS PERSONIS, tam e Scriptura Sacra, quam vetustissimis Ecclesiae doctoribus summam collecta*, p. Cz–V, 1566 [190 p.].

įžanga ir epigrama 1566 m. buvo išleistas Karaliaučiuje, Jono Daubmano (Johannes Daubmann, ?–1573) oficinoje, spausdinsioje evangelikų veikalus. Knyga dedikuota Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės maršalkai bei Žemaičių seniūnui Jonui Chodkevičiui (1537–1579), tuo metu rėmusiam evangelizmą, o 1572 m. perėjusiam į katalikybę¹⁴.

1582 m. Špejeriye spaustuvininko Bernardo Albino (?–1600?) išleistas antiertiškas autoriaus pozicijas rodantis plataus masto manifestas *Andriaus Volano atsišaukimas į visus Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės samosatenitų, arba ebionitų, doktrinos išpažinėjus*¹⁵ ir to paties autoriaus atsakymas *į naujuosius ebionitų priekaištus dėl atsišaukimo*¹⁶ dedikuotas Jonui Ostorogui,

¹⁴ G. Kirkienė, „Dėl Chodkevičių konfesinių orientacijų“, *Lietuvos katalikų mokslų akademijos metraštis*, t. 12, 1998, p. 341–347.

¹⁵ A. Volanas, akcentuodamas ryšį su judėjų erezija, unitarizmo atstovus vadino *ebionitais*, antitrinitariams taikė *samosatenitų* įvardijimą pagal III a. gyvenusį Antiochijos vyskupą Paulių Samosatenitą, nušalintą nuo pareigų dėl monarchianizmo idėjų: *Žinoma, kad pirmasis Ebionas ši Švenčiausiosios Bažnyčios mokslą pradėjo statyti į pavojų, po to Paulius Samosatenitas, Antiochijos vyskupas, prislopintą Ebiono ereziją prikėlė iš požemių, taigi kiekvienas, iš jūsiškių, mane puldamas, šiuo vardu Ebioną išliaupsina iki dangaus (Nam quod prior Ebion hanc Sanctae Ecclesiae doctrinam in dubium revocare coeperit, ac deinde Paulus Samosatenus Episcopus Antiochenus, haeresim Ebionis sopitam ex inferis excitaveris, adeò notum est, ut quidam etiam ex vestris me oppugnans, Ebionem hoc nomine laudibus in caelum extulerit)* ([Andrius Volanas] *Epistolae aliquot*, 1592, p. C4v–D1r).

¹⁶ *PARAENESIS ANDREAE VOLANI, AD OMNES IN REGNO POLONIAE MAGNOQUE DUCATU LITVANIAE, Samosatenianae vel Ebioniticae doctrinae professores: Eiusdem[ue] ad nova Ebionitarum contra Paraenesin obiecta, Responsio. Nunc primum in lucem edita: cum Indice. SPIRAE apud Bernardum Albinum, ANNO M. D. LXXXII. [1582] [[12] 212 [9] p.].* Naudotasi Nacionalinėje bibliotekoje Varšuvoje saugomo mikro-

sudarytas iš dviejų dalių – atskirų (1579 ir 1581 metų) veikalų¹⁷. Gale pateikti klaidingai antitrinitorių interpretuojamų Šventojo Rašto vietų ir įsimintinų teiginių sąrašai: *Elenchus locorum sacrae scripturae ad Ebionitis depravatorum* (p. 204–205) ir *Index rerum memorabilium in hoc scripto And. Vol.* (p. 206–212).

Žemaičių didikui Jonui Šemetai dedikuotas ir jo lėšomis XVI a. Vilniuje veikusioje institucinėje evangelikų reformatų bendrijos spaustuvėje (*officina coetus Evangelici Vilnensis*) 1592 m. išleistas veikalas *Keletas laiškų, skirtų sugriauti samosatenių doktrinos klaidingumui ir sutvirtinti tikrajai nuomonei apie dievišką Trejybę*¹⁸ sudarytas iš trijų poleminių laiškų: 1589 m. spalio 15 d. rašyto bičiuliui Jurgiui Šomanui (Georg Schoman, 1530–1591) (*Ponui Jurgiui Šomanui, Chmelniko bažnyčios tarnautojui. Iš širdies tau linkiu*

*išsigelbėjimo Viešpatyje Jėzuje*¹⁹) ir dviejų, antitrinitorių mokyklos Yvijoje (Vijoje) rektoriui Jonui Licinijui Namislovijui (Jan Licinius Namysłowski, apie 1550–prieš 1636) adresuotų, 1590 m. vasario 1 d. (*Andriaus Volano laiškas Jonui Licinijui, kuriame pareiškama ortodoksinė nuomonė apie Jėzų Kristų, gyvojo Dievo Sūnų, prieštaraujant ebionitų klaidoms, parašytas ramiai ir santūriai*²⁰) bei 1591 m. balandžio 27 d. (*Andriaus Volano atsakymas į Jono Licinijaus laišką, kuriame [pastarasis], gindamas samosateniškąjį paklydimą, neigia Jėzų Kristų esant tikru Dievu ir tik žmogumi pripažįsta*²¹) traktatų.

Visi minėtieji A. Volano teologinio turinio literatūros veikalai konfesionalizacijos²² metu buvo religinio identiteto raiškos forma, „teisingo“ tikėjimo kriterijumi ir priemone atsiriboti nuo kitų išpažinimų, bendrijų ir Bažnyčių.

filmo (Mf 72640) kopija. Išlikę egzemplioriai saugomi Hercogo Augusto bibliotekoje Volfenbiutelyje, Jogailos universiteto bibliotekoje Krokuvoje (defektuotas), Lenkijos mokslų akademijos bibliotekoje Gdanske, Lenkijos mokslų akademijos bibliotekoje Krokuvoje, Lenkijos nacionalinėje bibliotekoje Varšuvoje, taip pat Lenkijos nacionalinio muziejaus Čartoriškių bibliotekoje, Lietuvos nacionalinėje bibliotekoje, Osolinskių nacionalinio instituto bibliotekoje Vroclave, Torūnės universiteto bibliotekoje, Vroclavo universiteto bibliotekoje (*XV–XVI a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas*, sudarė Daiva ir Sigitas Narbutai, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 204).

¹⁷ [Andrius Volanas] *PARAENESIS ANDREAE VOLANI, AD OMNES IN REGNO POLONIAE, MAGNOQUE DUCATU Lituaniae, Samosatenuae vel Ebionitae Doctrinae professores* (1–35 p.); *EIUSDEM AD NOVA EBIONITARUM CONTRA PARAENESIN obiecta responsio* (37–203 p.).

¹⁸ [Andrius Volanas] *Epistolae aliquot*, 1592. Naudotasi Nacionalinėje bibliotekoje Varšuvoje saugomo mikrofilmo (Mf 4402) kopija. Išlikęs egzempliorius saugomas Osolinskių nacionalinio instituto bibliotekoje (*XV–XVI a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas*, 2002, p. 199).

¹⁹ D. GEORGIO SCHOMANO, *ECCLESIAE CHMELNICENSIS MINISTRO. Salutem in Domino Iesu ex animo precor* (p. A4r–C1v).

²⁰ *EPISTOLA ANDREA VOLANI AD IOANNEM LICINIUM, IN qua, Orthodoxa sententia de Jesu Christo viventis Dei Filio, contra errores Ebionitarum asseritur, modeste et sadato animo scripta* (p. C2r–F4v).

²¹ *AD EPISTOLAM IOANNIS LICINII, QUA SAMOSATENICUM defendens errorem, Christum Iesum verum Deum esse negat, solumque hominem agnoscit* (p. G1r–M2v).

²² Konfesionalizacijos (vok. *Konfessionalisierung*) sąvoką 1980–1981 m. pradėjo vartoti Wolfgangas Reinhardas ir Heinzas Schillingas, pirmasis – Katalikų, o antrasis – Evangelikų bažnyčios problematikos tyrimuose, siekdami nusakyti krikščionybės šakų teologinių doktrinų santykį ir poveikį politinei, socialinei bei kultūrinei sričiai. Konfesinė tapatybė tapo svarbiausia XVI a. asmens identiteto dalimi, konfesionalizacija laikytina tapatybių kūrimo ir paplitimo visuomenėje procesu (V. Vaivada, „Kultūrinė atmintis konfesionalizacijos procesų kontekstuose Žemaitijoje XVI a. II pusėje, 1579 m. vyskupijos vizitacijos pavyzdys“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, t. 9, 2009, p. 306–313).

Toliau šiame straipsnyje paeiliui dėstomos A. Volano veikalų parašymo aplinkybės, pagrindinės idėjos, jų aktualumas literatūrinės religinės polemikos istorijoje, svarba, formuojantis konfesiniams evangelikų reformatų tikybos pagrindams.

Laiškas garbingiausiajam ponui Mikalojui Pacui, 1566

A. Volano 1565 m. balandžio 1 d. parašytas ir 1566 m. išspausdintas teologinio pobūdžio laiškas Mikalojui Pacui buvo pirmasis autoriaus pasirodymas viešojoje erdvėje, aiškiai išreiškęs vis dar besiformuojančios Lietuvos evangelikų reformatų bažnyčios poziciją trinitoristinėje polemikoje, davęs atkirtį jau maždaug dešimtmetį gyvavusiam antitrinitorių bei anabaptistų judėjimui pačiame Mažosios reformatų bažnyčios (*ecclesia reformata minor*) atskilimo nuo Didžiosios – evangelikų reformatų – bažnyčios (*ecclesia reformata maior*) įkarštyje. A. Volano laišku išsakyta evangelikų reformatų poziciją stiprino kartu išspausdintas Augsburgio tikėjimo išpažinimui (*Confessio Augustana*, 1530) palankaus M. Paco atsakymas *Tikrasis tikėjimo išpažinimas apie vieną ir tą patį Dievo Tėvo, Sūnaus ir Šventosios Dvasios dieviškumą bei Trejybę, sudarytas iš trumpai išdėstytų Šventojo Rašto ir ankstyvosios Bažnyčios mokytojų [teiginių] (Orthodoxa fidei confessio de una eademque Dei Patris, Filii, et Spiritus Sancti divinitate, ac tribus personis, tam e scriptura sacra, quam vetustissimis Ecclesiae doctoribus summatim collecta*, 1566). Sutapo, kad tais pačiais veikalo išspausdinimo metais Šveicarijoje pasirodė ir ortodoksiją stabilizuojantis *An-*

trasis helvetų tikėjimo išpažinimas (Confessio helvetica posterior), tačiau tai jau buvo prasilenkiantys reiškiniai. A. Volano tekstas galėjo turėti netiesioginį ryšį su ikiortodoksiniam laikotarpiui priklausančiu *Pirmuoju helvetų tikėjimo išpažinimu (Confessio Helvetica prior)*, parašytu Ulricho Cvinglio (Ulrich Zwingli, 1484–1531) mokinio Hainricho Bulingerio (Heinrich Bullinger, 1504–1575) 1536 m. Ciuriche. Reikėtų pažymėti, kad iki A. Volano tikėjimo išpažinimo Lietuvos Evangelikų reformatų bažnyčia neturėjo jokio nei oficialaus Švč. Trejybės sampratą nusakančio dokumento (1559 m. Vilniaus tikėjimo išpažinime²³) į trinitoristinę polemiką nesivelta, Šveicarijos ideologų idėjos neišplėtotos), nei panašaus pobūdžio apibendrinamojo individualaus rašto. Evangelikai liuteronai, be *Augsburgo tikėjimo išpažinimo*, taip pat neturėjo platesnio aiškinimo. M. Pacas pabrėžė šį Lietuvoje pribrendusį poreikį: *supratau, kad mano pareiga yra, naudojantis kukliai iš Dievo gauta dovana, sutvirtinti klibančią tiesą ir šventųjų Tėvų pavyzdžiu Bažnyčiai pagelbėti, bet ne todėl, kad tam tikra mano [tiesos] apsauga yra pakankamai tvirta, bet kad tokia [geriau] nei visiškai jokios*²⁴.

A. Volanas, rašydamas savo religinės polemikos veikalą, orientavosi į Vakarų Europos evangelikų dogmatiką, konfe-

²³ Wyznanie wiary Zboru Wileńskiego z księdzem Simonem z Proszowic superintendentem i ze wszemi ministry wespolek przyjęte i pochwalone, Brześć, 1559.

²⁴ *muneris mei esse duxi pro mediocritate accepti a Deo doni, laboranti succurrere veritati, & sanctoru[m] illoru[m] patrum exemplo pro viribus Ecclesiae opem ferre, non quidem ut illa qualicunq[ue] hoc praesidio meo satis firmiter defensa, verum ut ne omnino deserta esset ([Mikalojus Pacas] Orthodoxa fidei confessio, 1566, p. C z).*

sijas įvardydamas nuo šalių pavadinimų kilusiais terminais – *Ecclesiae Saxonicae et Helveticae*²⁵, jas išskirdamas kaip *visų popiežiaus šalininkų suklydimų atsikračiusias, vien tikrąjį tikėjimą ir neiškreiptą Dievo žodį godojančias*²⁶. Saksonijos, t. y. Vokietijos, bažnyčios pagrindiniu vadovu A. Volanas laikė Pilypą Melanchtoną (Philipp Melanchthon, 1497–1560), jį vadindamas *teologijos ir visų humanistinių menų nepaprasta puošmena ir ramsčiu*, o Helvecijos, t. y. Šveicarijos – Joną Kalviną (Jean Calvin, 1509–1564), *neprilygstamą puikiausią teologą*. Dėstydamas Švč. Trejybės sampratą ir gindamas ją nuo Arijaus²⁷ (adopcjonistinis monarchianizmas²⁸) ir Sabelijaus²⁹ (modalisti-

²⁵ A. Volanas, *Rinkiniai raštai*, 1996, p. 314.

²⁶ *Ibid.*, p. 330.

²⁷ Aleksandrijos vyskupas Arijus (250–336) Švč. Trejybės dogmoje, vadovaudamasis proto kriterijais, bandė nustatyti hierarchiją teigdamas, kad Tėvas yra amžinas, pats būties principas, Sūnus yra žemesnis už Tėvą, nes Dievo sukurtas laike (pagimdytas) ir kartu Jo veikimo įrankis kuriant pasaulį, o Šventoji Dvasia sukurta. Arijus skelbė, kad Kristus buvo *homoiousios* – „panašus esmė“ (iš gr. k. *hómoios* („panašus“) + *úsia* („esmė“)), o ne *homoousios* – „tapatūs esmė“ (*homós* („tas pats“) + *úsia* („esmė“)).

²⁸ Monarchianizmo sąvoka aptinkama Tertuliano raštuose, vartojama stengiantis suderinti Dievo vienatumą su Švč. Trejybės supratimu, teigiant, kad Tėvas – vienintelis bei nedalus visa ko pradas, ištaka). II a. pabaigoje kilo dvi Kristaus dieviškumą interpretuojančios monarchianistinės kryptys: adopcjonizmas ir modalizmas.

²⁹ Sabelijus – vienas iš modalistinės monarchianizmo krypties atstovų, savo idėjas pradėjęs skelbti Romoje apie 215 m. Sabelijus teigė, kad Dievas reiškiasi trimis būdais (*modus*), ant kryžiaus Sūnaus *modusu* kentėjo Dievas Tėvas (*pater passus est*), modalistus Tertulianas pašaipiai vadino patripasianais. Prieš tokias idėjas – sabelianizmą (patripasianizmą) kovota 325 m. Nikėjos visuotiniame bažnyčios susirinkime (H. Vorgrimler, *Naujasis teologijos žodynas*, Kaunas: Katalikų interneto tarnyba, 2003, p. 362–363; A. Francenas, *Trumpa Bažnyčios istorija*, Marijampolė: Ardor, 2004, p. 66).

nis monarchianizmas) idėjų gaivintojų ir skleidėjų, būsimas Lietuvos evangelikų reformatų ideologas rėmėsi P. Melanchtono veikalu *Bendrieji teologijos principai (Locī communes rerum theologicarum*, pirmasis leidimas 1521) bei J. Kalvino *Krikščionių tikėjimo nuostatais (Institutio Christianae religionis*, pirmasis leidimas 1536)³⁰. Toks rėmimasis skirtingų konfesijų (evangelikų liuteronų ir evangelikų reformatų) atstovų raštais rodė bendrą evangelikų požiūrį į Švč. Trejybės dogmą. Sutarimą patvirtina ir antraštiniame knygos lape įrašytas evangelikų liuteronų teologo Jurgio Veigelio, kurį paskyrė Liuteronų bažnyčios vyresnybė, rekomendacinio pobūdžio vertinimas (*iudicium*): *noriai šį rašinį peržiūrėjau, kruopščiai perskaičiau ir radau, kad jis atitinka tikrąjį mokymą bei krikščionių tikėjimą, todėl jam ypač pritariu ir noriu, kad jis būtų skelbiamas ir taptų daugeliui prieinamas*³¹.

Tradicinės Švč. Trejybės dogmos apoloģija buvo aktuali pirmiausia dėl pirmajame antitrinitarizmo etape keliamų destruktivių triteizmo³² idėjų. J. Veigelio išangoje

³⁰ A. Volanas, *Rinkiniai raštai*, 1996, p. 385–386.

³¹ *Iudicium d. Georgii Weigeli theologi de hoc scripto: Libenter hoc scriptum vidi, studiose perlegi, orthodoxum et fidei Christianae αναλογον depraeherdi, quare maiorem in modum probo, et publicari opto, ut pluribus communicari possit*, [Mikalojus Pacas] *Orthodoxa fidei confessio*, 1566. J. Veigelio vertinimą į lietuvių kalbą vertė D. Narbutienė (D. Narbutienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos lotyniškoji knyga XV–XVI a.*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 91).

³² Triteizmas visų pirma reiškė Erazmo Roterdamiečio (Erasmus Desiderius Roterodamus, 1469–1536) inspiruotą kovą su scholastine Katalikų bažnyčios terminologija, *sola scriptura* principo suabsoliutinimą ir kraštutinį biblicizmą. Italas Valentinas Džentilė, kurio idėjos paplito Lietuvoje ir Lenkijoje, abejojo Dievo

taip mąstantieji vadinami *trideistais* (*Tri-deistis*³³). Omenyje turimos konkrečios greičiausiai P. Gonezijaus, evangelikus kaltinusio sabelianizmu, ir Jono Jurgio Biandratos (Giovanni Giorgio Biandrata, 1516–1588) sekėjo Grigaliaus Pauliaus iš Bžezinų (Grzegorz Paweł z Brzezin, apie 1525–1591) pažiūros. Pagal aktualią trinitologinę problematiką skiriamos dvi A. Volano laiško dalys. Pirmajame skyriuje *De personarum distinctione* bandoma nurodyti Švč. Trejybės asmenų skirtumą – patvirtinami J. Kalvino ir P. Melanchtono teiginiai, paneigiamas neva modalistinis jų pobūdis (kad skirtumas nėra atidalijimas). O antrajame skyriuje *De trium unitate seu coniunctione*, remiantis daugiausia II–III amžių sandūroje Vakaruose prieš sabelianizmą (patripasianizmą) kovojusio Tertuliano mokymu (daugiausia remtasi trinitologiniu veikalu *Adversus Praxean*³⁴), pagrindžiama dieviškų asmenų vienovė (*viena esybė, iš trijų [asmenų] susidedanti*³⁵).

Erezijų priežastimis A. Volanas manė esant teologijos paslapčių neišmanymą ir

sampratos sąvokomis *trinitas, essentia, hypostasis* kaip nesančiomis Biblijoje. Grigalius Paulius iš Bžezinų suformulavo tikėjimo išpažinimą apie dieviškųjų asmenų atskirumą: *Tres sunt unius naturae seu deitatis et isti tres numquam sunt unus, sed semper tres* (*Der Briefwechsel der Schweitzer mit den Polen*, von Theodor Wotschke, Leipzig: M. Heinsius, 1908, p. 198 (nr. 297)). Triteistinė problematika svarstyta ir Petro Gonezijaus 1570 m. Vengruve išspausdintame veikale *O Trzech to jest o Bogu, o Synu tego, y o Duchu Św. przeciwko Trójcy Sabelliąnskiej*, – jame tvirtinama, kad dogma apie vieną Dievą trijuose asmenyse (*o jednym Bogu trojakim w personach albo w przewiskach a jednakim w istności*) yra sabelianistinis paklydimas. Tačiau triteizmo sistema dėl labai greitai išsyrškėjusių subordinacinių abejonių ilgai nesilaikė, peraugo į diteizmą, unitarizmą.

³³ [Mikalojus Pacas] *Orthodoxa fidei confessio*, 1566, p. B 3.

³⁴ K. Daugirdas, 2008, p. 294.

³⁵ A. Volanas, *Rinktiniai raštai*, 1996, p. 338.

savavališkus tikėjimo tiesų sprendimus, todėl remdamasis tiek Šventuoju Raštu, tiek senaisiais (Tertulianas, Aurelijus Augustinas (354–430), Justinas (105–apie 165), Ireniejus, Jeronimas (apie 340–420), Jonas Aukšaburnis (Chrizostomas, 344/347–407), Gregorijus Nazianzietis (330–389/390)) bei naujaisiais (P. Melanchtonas, J. Kalvinas) autoriais, ragino pasitikėti jų autoritetu, pritarti bendrai ortodoksinei nuomonei apie Švč. Trejybę.

1566 m. *Tikrajame tikėjimo išpažinime* apibrėžtas reformuotosios bažnyčios – tiek liuteroniškosios, tiek reformatoriškosios krypties – konservatyvus požiūris į Švč. Trejybės dogmą, ekumeninių Nikėjos, Konstantinopolio, Chalkedono, Efeso susirinkimų nutarimus³⁶ laikant išpažinėjų tapatybės dalimi, o jų pažeidimą – kriterijumi atpažinti Bažnyčiai nepriklausančiuosius. Bažnyčių poziciją apibendrinantis akcentas ryškesnis M. Paco veikalė, kur net parengta triadinė tikėjimo išpažinimo formulė³⁷, galėjusi būti visai Evangelikų bažnyčiai privalomo tikėjimo išpažinimo projektu. Tekstas vadinamas *visuotinės Bažnyčios išpažinimu* (*Catholicae Ecclesiae fides*), pabrėžiant, kad prieštaraujama *visiems visų laikų eretikams* (*contra omnes omnium temporum haereticos*)³⁸ – toks motyvas šio tipo raštijoje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje pasirodė pirmą kartą, buvo tęsiamas kituose A. Volano trinitoristinės polemikos veikaluose. M. Pacas savo tikėjimo išpažinime pagal Švč. Trejybės dogmos supratimo kriteri-

³⁶ [Mikalojus Pacas] *Orthodoxa fidei confessio*, 1566, p. L 3.

³⁷ *Ibid.*, p. S 3–T.

³⁸ *Ibid.*, p. S 3.

jų pateikė labai aiškią tikrojo ir netikrojo tikėjimo opoziciją: Evangelikų bažnyčia įvardijama kaip *visuotinė, apaštalinė (Catholica³⁹ et Apostolica Ecclesia)⁴⁰, tikra, teisinga (orthodoxa) švenčiausioji dangiška doktrina (sacrosancta coelestis doctrina)⁴¹, Kristaus karalystė (regnum Christi)⁴², o antitrinitoriai sieti su nauja klasta (strategema nova), pasaulyje įsikūrusiu Velniu (Diabolus), stabų garbinimu (cultus Idolorum).*

Po pirmojo A. Volano veikalo pasirodymo trinitoristinė polemika dar labiau išsiplieskė. Nors Lietuvos Evangelikų reformatų bažnyčia 1570 m. išreiškė tapatumą šveicariškajai ortodoksijai ir nusistatė konfesinį identitetą (Sandomire patvirtintas į lenkų kalbą išverstas *Antrasis helvetų tikėjimo išpažinimas*)⁴³, tačiau naujų iššūkių kėlė unitarizmo formą įgavusių radikalijų idėjų sistema (nors ir netapusi privaloma dogma silpnai organizuotai antitrinitorių bendruomenei), Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje bei Lenkijos Karalystėje formuota Lelijaus (Lelio Sozzini, Lelius Socyn, 1525–1562) ir jo sūnėno Fausto (Fausto Sozzini, Faust Socyn, 1539–1604)

³⁹ Įvardijimas *katalikiškas* XVI a. raštijoje nebuvo nuoroda tik į Romos bažnyčios konfesiją, terminą remdamiesi graikiško žodžio *katholikos* („visuotinis“) reikšme, gana plačiai sau taikė ir evangelikai. Katalikų bažnyčios vardo tapatinimas su Romos tikėjimo išpažinėjais labiau išplito kontrreformacijos metais jėzuitų raštijoje (D. Pociūtė, „Tušti titulai ir tikrieji vardai: LDK protestantų į(si)vardijimas senojoje raštijoje“, *Literatūra* 48 (7), 2006, p. 28).

⁴⁰ [Mikalojus Pacas] *Orthodoxa fidei confessio*, 1566, p. I x.

⁴¹ *Ibid.*, 1566, p. C z.

⁴² *Ibid.*, 1566, p. S 3.

⁴³ *Konfesja Sandomierska*, transkrypcja i komentarz językowy Krystina Długosz-Kutczabowa, Warszawa: Semper, 1995, p. 40–44.

Socinų. Unitarizmo propaguotojai nepailsamai ieškojo „tikrojo“ tikėjimo ir „teisingo“ Bažnyčios reformos būdo.

Andriaus Volano atsišaukimas, 1582

1578 m. apsilankęs Loske ir susidūręs su unitarizmo idėjomis, aktyviai skleidžiamomis žodžiu ir raštu, pasinaudojęs vidiniais jų bendruomenės narių nesutarimais, A. Volanas, evangelikų reformatų bendruomenės telkėjas, parašė antiunitaristinį manifestą *Andriaus Volano atsišaukimas į visus Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės samosatenitų, arba ebionitų, doktrinos išpažinėjus*, skirtą visiems Abiejų Tautų Respublikos antitrinitoriams, ragindamas priimti „teisingąjį“ *Antrąjį helvetų tikėjimo išpažinimą*. Į viešą A. Volano kreipimąsi atsakė didžiausi idėjiniai priešai ir vieni iš pagrindinių knygos adresatų – Simonas Budnas (Szymon Budny, 1530–1593) šiandien nebeišlikusiu raštu ir Faustas Socinas veikalu *Ad Volani Paraenesin responsio*. A. Volanas pasinaudojo oponentų idėjų prieštaravimais, 1581 m. parašė *Atsakymą į naujuosius ebionitų priekaištus dėl atsišaukimo*. Pastaruosius abu veikalus A. Volanas išleido viena knyga kaip plataus masto antieretišką, iš esmės antisocienišką manifestą, ryškinantį vidines unitarizmo kontroversijas bei dekonstruojantį visą jų religinę sistemą kaip antikrikščionišką. Bandydamas malšinti tarp antitrinitorių kilusį sąmyšį, F. Socinas tęsė literatūrinę polemiką, savo kontrargumentus dėstydamas veikale *Responsio ad ea quae omnia quae Volanus superiori responsioni objecit* (1583). F. Socinas, remiantis Žemaičių seniūnui Jonui Kiškai (1547–1592),

abu savo atsakymus A. Volanui išleido 1588 m. Krokuvoje pavadinimu *De Jesu Christi filii Dei Natura*⁴⁴.

A. Volanas knygos dedikacijoje J. Ostrorogui nurodė savo veikalo sukūrimo motyvus: *Taigi, grįždamas prie senųjų klastų, jis [Šėtonas – aut.] prikelia naują Ebioną arba Samosatenitą Serveto ispano asmenyje*⁴⁵. Evangelikų reformatai sieti su tikroju Kristaus tikėjimu (*vera Fides Christi*), Kristaus karalyste (*regnum Christi*), tikraja Dievo bažnyčia (*vera Ecclesia Dei*), Viešpaties vynuogynais (*vinea Domini*), iš kurių narsiai vejami piktdarčiai⁴⁶. Antitrinitorių iššūkius A. Volanas laikė Kristaus (t. y. evangelikų reformatų) tikėjimo išbandymu, kuris užpultas sukles-ti dar labiau ir, maišto pakurstytas, dar labiau sustiprėja⁴⁷.

1579 m. manifeste A. Volanas, įsitikinęs savo neklystamumu, propaguojamos teologijos teisingumu, su dideliu poleminiu karingumu (koks laiške M. Pacui dar nebuvo išreikštas) skelbė antitrinitorius atsidursiant už krikščionybės ribų, taip sim-

boliškai juos eliminuodamas: *aš jums pranašauju, kad atmetę visus Apaštalų raštus, pagaliau paneigę Kristų, jūs po mažu nusirisite į judaizmą ar mahometizmą*⁴⁸. Todėl šiuo raštu siūlė dvi išeitis – arba likti pasmerktiems, arba priimti apaštališkosios tradicijos, pirminio mokymo tęstinumo besilaikančių evangelikų reformatų tikybą (galvoje turimas *Antrasis helvetų tikėjimo išpažinimas*): *O kad šiuo savo dievobaimingu darbu vardan jūsų pasiekčiau tiek, kad jūs intumėte rūpintis rimtais Tėvų dalykais ir, sujaudinti tokių nuostabių Rašto liudijimų, skelbiančių Kristų tikru Dievu, kurį reikia garbinti, geriau apsistotumėte ties šia nuomone, kuri vienbalsiai visų pamaldžiausiųjų sutarimu priimta jau nuo pačių Apaštalų laikų, visomis jėgomis apginta šventųjų Tėvų ir patvirtinta per tiek žymių ir iškilių susirinkimų, visų iškiliausių mūsų amžiaus rašytojų ištyrinėta ant Dievo žodžio svarstyklių, išliko nepaliesta bei sveika iki šiol ir tvirtai stovės iki pabaigos, nei ties ana, kuri tiek kartų buvo pasmerkta su visais savo autoriais, kad niekada negalėjo įleisti gilių šaknų ir, dabar šitaip nykdama, neša nebent kenksmingus ir nuodingus vaisius ir tuos, kurie pasigeria nuo šito nuodo, nubloškia į tikrą pasmerkimo prarają*⁴⁹.

⁴⁴ DE JESU CHRISTI FILII DEI NATURA SIVE ESSENTIA, Nec non De peccatorum per ipsam expiatione DISPUTATIO, adversus ANDREAM VOLANUM. In qua & prior ad Paraenesin ejusdem Volani, & ea, quae ipse huic objecit, plenior altera responsio habetur. Paulus 2. ad Corinth. 5. Deus erat in Christo, mundum reconcilians sibi, non reputans illis peccata ipsorum. IRENOPOLI [= Amsterdame] Post annum Domini 1656 (in: Fausti Socini Senensis OPERUM TOMUS ALTER Continens ejusdem SCRIPTA POLEMICA. Quorum Catalogum versa pagina exhibet. IRENOPOLI Post annum Domini 1656, p. 371–422).

⁴⁵ Ad antiquas ergo rediens artes, novum Ebionem vel Samosatenem in Serveto Hispano excitat ([Andrius Volanas], Paraenesis Andreae Volani, 1582, p. A5r–A5v).

⁴⁶ Ibid., p. A6r–A6v.

⁴⁷ Fides Christi oppugnata magis floret, et seditione agitata maiora sumit incrementa (Ibid., p. A5r).

⁴⁸ futurum ego brevi auguror, ut reiecta omni scriptura Apostolica, abnegato tandem Christo, in Iudaismum aut Mahomatismum prolabamini (Ibid., p. 34).

⁴⁹ Utinam quidem hoc pio meo erga vos studio tantum proficiam, ut seriam tatarum rerum aliquando curam suscipiatis, & tam illustribus scriptur a testimonijs permoti, quae Christum verum Deum & adorandum praedicant, in hanc potius sententiam descendatis, quae unanimes piorum omnium consensu, ab ipsis usque Apostolorum temporibus recepta, summis omnibus viribus à Patribus sanctis defensa, & in tot celeberrimis ac probatis Concilijs confirmata, ab omnibusque eximijs seculi

Antrojoje knygos dalyje – 1581 m. viešame pareiškime – A. Volanas, remdamasis Biblija bei Bažnyčios Tėvais (*šviesiausiai Dievo įrankiais* Augustinu, Grigaliumi Nazianziečiu, Tertulianu), reagavo į po pirmojo raginimo į „tikrąjį“ tikėjimą taip ir neatsivertusių F. Socino, tekste vadinto *Anonimu* (*Anonymus*), ir S. Budno, įvardyto *Priešininku* (*Adversarius*), atsakymus bei jų kaltinimus, pranašavo radikaliosios Reformacijos judėjimo baigtį: *Ir išties toks atviras sukilimas prieš Kristų nusipelnė ne kitos bausmės, kaip kad būtų Dievo perverti didžiausiu aklumu tie, kurie ieško mazgo melde ir patys prisišaukia sau bedugnę ten, kur viskas yra lygu ir išvaikščiota*⁵⁰. Atsakydamas į *neprotingo sprendimo vadų* (*duces malè sani consilii*)⁵¹ kaltinimus, A. Volanas dar kartą patvirtina jų paklydimus esant beprotyste (*insania*)⁵², o jų skelbiamą neva evangeliškąją tapatybę esant tik slapstymusi po krikščionybės pavadinimo kauke (*sub larva nominis Christiani*)⁵³.

A. Volanas šiame tekste antitrinitorių paklydimo priežastimi nurodė pirmųjų visuotinių Bažnyčios nutarimų nesilaikymą⁵⁴, klaidos akivaizdoje reiškė savo,

nostrī scriptoribus ad trutinam verbi Dei examinata salva & incolumis hactenus perstitit, & ad extremum usque perstabit, quàm in illam, quae toties cum omnibus suis autoribus condemnata, ut nullas unqua[m] radices firmas agere potuit, ita nunc infeliciter recrescens, nonnisi noxios & venenatos profert fructus, in certamque, qui se hoc toxico ingurgitant, condemnationis voraginem cunctos praecipitat (Ibid., p. 35).

⁵⁰ *Ac profecto tam aperta in Christum rebellio, non aliam poenam meretur, quàm ut extrema caecitate percutiantur à Domino, qui nodum in Scyrpo quaerunt, & ubi plana expeditaque sunt omnia, ipsi sibi praecipitia accersunt* (Ibid., p. 148).

⁵¹ Ibid., p. 150.

⁵² Ibid., p. 149–150.

⁵³ Ibid., p. 172.

⁵⁴ Ibid., p. 170.

kartu ir evangelikų reformatų, tapatumą pirmųjų amžių mokymui – *mes teisėtai laikome šių susirinkimų autoritetą didžiai šventu ir kokia tik dogma yra iškeliamą kokių nors autorių tiek prieš Dievo Sūnų, tiek prieš Šventąją Dvasią, tą teisėtai smerkiame kaip šventvagišką ir bedievišką*⁵⁵.

Šiame tekste aršiai kritikuotos antitrinitorių socialinės utopijos, bandymas vieną tokių *žemiškosios Kristaus karalystės* (*regnum Christi mundanum*)⁵⁶ pavyzdžių įgyvendinti Rakovo mieste su ten įsikūrusia įvairiausių kraštutinių idėjų antitrinitorių komuna, A. Volano vadinama *pasileidimo ir bedievystės teatru* (*theatrum omnis nequiciae et impietatis*), *beprotystės pavyzdžiu* (*exe[m]plum dementiae*), *įvairiomis pramanytomis nuomonėmis kunkuliuojančiu mišalu* (*variis portentosis opinionibus tota illa colluvies*)⁵⁷, o idėjinio vado F. Socino mokymą vertino kaip *nesąmones* (*deliramenta*) ir *kliedesius* (*somnia*)⁵⁸, piktinosi antiautoritarine, vien tik biblicizmu (*nežabota savivalė niekinti Šventuosius Raštus*)⁵⁹ grįsta F. Socino laikysena. Ši *nesuteršto rakovietiško būsto, kolonijos*⁶⁰ kūrimo pagal Evangelijos principą „Dievui visi lygūs“ žingsnį A. Volanas laikė neteisingu išganymo siekimo būdu, visiškai priešišku evangelikų refor-

⁵⁵ *Horum ergo consiliorum autoritatem, & nos sacrosanctam meritò reputamus, & quodcunque à quibuscunque autoribus profertur, tam contra Dei Filium, quàm Spiritum Sanctum dogma, id tanqua[m] sacrilegum & impium meritò condemnamus* (Ibid., p. 170).

⁵⁶ Ibid., p. 173.

⁵⁷ Ibid., p. 150.

⁵⁸ Ibid., p. 172.

⁵⁹ *effrenis scripturae sanctae violandae licentia* (Ibid., p. 172).

⁶⁰ Ibid., p. 150.

matų sąmonei, skatinusiai stropiai vykdyti pareigas Bažnyčiai bei valstybei.

Šis 1582 m. A. Volano manifestas, dekonstravęs unitaristinę, evangelikų reformatų ideologo supratimu, antikrikščionišką, sistemą, demonstravo visos Evangelikų reformatų bažnyčios ortodoksinių principų stabilizaciją ir įtvirtinimą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. F. Socinas ir greitai nuo Mažosios bažnyčios izoliuotas S. Budnas, be jau minėtųjų atsakymų, su A. Volanu kivirčų daugiau nesprenė.

Keletas laiškų, 1592

Trinitoristinė A. Volano polemika plėtoja trijų laiškų veikale. Dedikacijoje Jonui Šemetai A. Volanas mini, kad laiško J. Šomanui ir dviejų laiškų J. Licinijui Namislovijui pobūdis visų pirma asmeninis, siekiant individualių konversijų: *pamėginau juos atvesti į kelią ir sveikesnį protą; Aš norėčiau, kad būtent tai, ką kai kuriems rašiau privačiai, kreipdamasis į juos kaip į draugus, pasiektų tik juos vienus ir iki šiol laikiau visa tai tarp namų sienų. Bet kadangi panorėjau tuo su tavimi pasidalinti ir pamaniau, jog tau, kaip Ponui ir labai geram draugui, būtų protinga paklusti, nesipriešinsiu tavo, vienintelio šio mokslo ištobulintam ir išbaigtu išvalgumu apdovanoto žmogaus, valiai, jei tu nuspręstum tai publikuoti*⁶¹.

⁶¹ *saniorem revocare mentem tentavi; Ego quidem quae privatim tanqua[m] ad amicos scripsi, ad illos solos pertinere volui, & intra privatos parietes hactenus retinui: Sed quia haec tecum communicari voluisti, tibi sanè morem gerendum duxi tanquam Domino & amico plurimum observando, ut si vel ea publicare tibi visum fuerit, homini & singulari doctrina exulto, & limato iudicio praedito, voluntati tuae non sim refragaturus ([Andrius Volanas] Epistolae aliquot, 1592, p. A3r–A3v).*

Ši 1589–1592 m. A. Volano korespondencija yra visai kitas trinitoristinės polemikos etapas, kai jau nusistovėjus konfesi-niams identitetams (ar bent jų kontūrams, kalbant apie antitrinitorius), iš plataus viešojo Didžiosios ir Mažosios Evangelikų bažnyčių polemikos lauko pereita prie individualių diskusijų, iliustruojančių irenizmo⁶² (gr. *εἰρήνη* (*eiréne*, *eirēnē*) „taika, ramybė, sutarimas“) reiškinį – bandymą varžovus palenkinti ir ieškoti kompromisų.

Išliko ir apologetinis laiškų motyvas: autorius pripažino viešumo naudą dėl antitrinitoriškų kontroversijų susikompromitavusiai visai Evangelikų reformatų bažnyčiai, siekiančiai ortodoksinio grynumo: *vis dėlto nebus nenaudinga, jei kuo daugiau žmonių sužinos apie mūsų abipusį sutarimą šiuo mūsų tikėjimui ypatingu momentu ir pamatys, kad mes nekariaujame su Katalikų bažnyčia ir kadaise nuslopintų erezijų neiškeliame atgal į šviesą, bet atsisveikindami su vienintelėmis naujomis Romos bažnyčios klaidomis ir tuščiomis žmonių tradicijomis, randame ramybę aname gryname ir tyrame senosios bei apaštališkosios Bažnyčios požiūryje*⁶³. Aktualiausia

⁶² Irenizmas – krikščioniškoje teologijoje teorijų, tezių ir įvairių mąstymo sistemų derinimas, siekiant bendro tikėjimo išpažinimo. Terminas atsirado Reformacijos pradžioje, norint suderinti protestantiškų bažnyčių doktrinas. Platesne reikšme irenizmas yra krikščioniškų išpažinimų sujungimo metodas (nuo XIX a. pab. dažniau apibrėžiamas kaip ekumenizmas) (*Encyklopedia katolicka*, t. VII, pod redakcją Stanisława Wielgusa, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego uniwersytetu Lubelskiego, 1997, p. 452–455).

⁶³ *non erit inutile tamen, mutuum hunc consensum nostrum in praecipuo religionis nostrae articulo quam plurimis notum esse ut cognoscant nos no[n] cum Catholica Ecclesia bellum gerere, aut sopitas ante haereses denuò in luce[m] revocare, sed solis novis Romanae Ecclesiae erroribus, & vanis hominum traditionibus*

to meto problema A. Volanas pripažino F. Socino skleidžiamą klaidingą Jono Evangelijos interpretaciją, vadindamas ją *kvailais prasimanymais (absurda commenta), iš filosofijos arsenalo paleistais šūviais (ex philosophiae armamentario eiaculati)*⁶⁴, kad būtų užpultas Dievo Sūnaus dieviškumas. A. Volano teologinė pozicija šiuose trijuose laiškuose yra Chalcedono⁶⁵ dogmos apie dvi Kristaus prigimtis gynimas.

1589 m. spalio 15 d. A. Volano laiškas *Ponui Jurgiui Šomanui, Chmelniko bažnyčios tarnautojui. Iš širdies tau linkiu išsigelbėjimo Viešpatyje Jėzuse* skirtas geram bičiuliui, evangeliškas pažiūras pakeitusiam į unitaristines. Tuo metu visoje Abiejų Tautų Respublikoje susidomėjimo sulaukė A. Volano jaunystės draugo Mendzyžečo kunigo Jono Kaperio (Johannes Caper, ?–1608/1609) konversijos⁶⁶ iš evangelizmo į unitarizmą pavyzdys, kurį unitoriai naudojo propagandiškai, agitodami kitus evangelikus taip pasielgti. 1589 m. A. Volanas lankėsi Chmelni-

ke, kur jau metus unitorių bendruomenės kunigo pareigas ėjo J. Šomanas. Iš karto po susitikimo A. Volanas Varšuvoje gavo J. Šomano unitaristinių pažiūrų (Kristaus dieviškumą neigianti) laišką su pridėtu veikalu *De loco Pauli apostoli in epistola ad Rom. cap. Septimo Socini cum Niemojevio disputatio*⁶⁷. Laiško autorius apeliavo į judviejų draugystę bei tikėjosi evangelikų reformatų ideologą palenkti į savo pusę. Grįžęs į savo Bijutiškių dvarelį A. Volanas atsakė su akivaizdžiai dideliu prielankumu, o tai išskirtinis jo įtemptų santykių su antitrinitoriais atvejis: *būčiau išties geležinīs, mano Šomanai, ir stuobrys, jeigu taip pat tavęs nemylėčiau ir neatsakyčiau tuo pačiu sielos prielankumu, kuriuo, kaip pastebėjau, tu linksti į mane*⁶⁸, nors neslėpė konversijos lūkesčio – *tokią viltį suteikė man tavo dorumas, kad tikiu, jog parašiau tai ne kurčioms ausims*⁶⁹; *norėčiau, kad tavo supratimas tikėjimo klausimais sutaptų su manuoju*⁷⁰, tačiau ne santykių kaina – *neįsiterpiančiam jokiam ginčui (nulla sententiarum intercedente pugna)*. J. Šomano reakcija į šį laišką nėra žinoma.

A. Volanas priešino *Kristaus (Christus)* ir *Antikristo (Antichristus)* bendruomenes – tikrąją *mes (nos)* bei suklaidentąją *jūs (vos)*. J. Šomaną laikė paklydusiu, bet dar nepasmerktu, ragino sugrįžti į paliktą Evangelikų reformatų bažnyčią: *Išties*

vale discentes, in pura illa ac simplici veteris & Apostolicae Ecclesiae sententia conquiescere ([Andrius Volanas] *Epistolae aliquot*, 1592, p. A3v).

⁶⁴ Ibid., p. A3r.

⁶⁵ 451 m. Chalcedono susirinkime suformuluota kristologinė dogma teigia, kad Jėzus Kristus, žmogumi tapęs Dievo žodis – *Logos*, yra vienas asmuo, turintis dvi prigimtis, kurios šiame asmenyje jungiasi nesumaišytos, nepakitusios, neatskirtos viena nuo kitos – yra hipostatinis vienetas.

⁶⁶ J. Kaperis buvo linkęs blaškytis tarp skirtingų religinių grupių. Iš pradžių evangelikas liuteronas, netrukus perėmė U. Cvinglio pažiūras apie Eucharistiją. Apie 1565 m. perėjo pas evangelikus reformatus, o galiausiai atsidūrė pas arijonus (L. Szczeniowski, „Jan Licinius Namysłowski“, *Studia nad Arianizmem*, pod redakcją Ludwika Chmaja, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1963, p. 139).

⁶⁷ K. Daugirdas, 2008, p. 154–157.

⁶⁸ *ferreus profectò mi Schomane, ac stipes essem, nisi te redamarem, & qua animi inclinatione te in me propendere animadvertero o arpari redderem* ([Andrius Volanas] *Epistolae aliquot*, 1592, p. A4r).

⁶⁹ *qua[m] spem tuus candor mihi fecit, ut non surdis haec me scripsisse auribus credam* (Ibid., p. C1v).

⁷⁰ *Vellem quidem, ut tuus in religione sensus cum meo congrueret* (Ibid., p. A4r)

bijau dėl tavo likimo, doriausias vyre, ir savo ruožtu meldžiu amžino Dievo, kad jis apšviestų savo Šventąja Dvasia tavo proto akis ir aprūpintų anuo senuoju tvirtumu, su kuriuo tu, bebaimis, paskelbei Kristaus karalystę ir pirmiau nei Ochinas suvedžiojo tave už nosies, drąsiai įtvirtinai Viešpaties Kristaus ir mūsų Dievo šlovę⁷¹. Su didele neapykanta A. Volanas kalbėjo apie heterodoksiją skleidusius italų emigrantus (F. Sociną, Bernardiną Ochiną (Bernardino Ochino Tommasini, 1487–1564), Valentiną Džentilę (Valentino Gentile, 1520/1530–1566)) kaip Kristaus išdavikus: Tokius daugiausiai Italija mums užaugino teologus, kad visiškai nesistebiu, jog Antikristas įkūrė savo buveinę šioje tautoje, kuri jau tada, nors ir dėjos esanti palanki Kristui, tačiau savo neapykantos paslėpti neįstengė ir veidmainišku bučiniu įduoda tautoms plakti Kristų⁷². A. Volanas širdo, kad heterodoksų veiksmai, jų babilonietiška netvarka (*confusio Babylonica*)⁷³ ardo Evangelikų reformatų bažnyčią, netgi skatina konversijas į katalikybę: nestebina, kad tiek žmonių šiandien nukrypsta nuo [saugios] tiesos prie popiežiškų purvų, kai stebi, kaip jūs po Reformacijos priedanga ruošiate Kristaus bažnyčios žlugimą ir

⁷¹ Tuam profectò vicem doleo, Vir integerrime, & porrò aeternum precor Deum, ut Spiritu Sancto suo mentis tuae illuminet oculos, & robur illud antiquum suppeditet, quo intrepidus Christi regnum nunciasti, & antequam spiritus Ochinianus tibi imponeret, gloriam Christi Domini nostri fortiter afferuisti (Ibid., p. C1v–C1r).

⁷² Tales, ut plurimum Italia nobis generat Theologos, ut minimè mirer Antichristum in hac gente fixisse sedem, quae tùm etiam, cu[m] se Christo amicam simulat, odium suu[m] dissimulare nequit, & sub fallaci osculo flagellandum gentibus Christum propinat (Ibid., p. C1r).

⁷³ Ibid., p. B4r.

renčiate nežinia kokią naują sinagogą⁷⁴. Su Antikristu A. Volanas sieja netikro išganymo pažadus (*Antikristas, be abejonės, yra tas, kuris, pavydėdamas ir nekęsdamas Kristaus šlovės, neapkenčia, kad žmonių giminės išganymas yra priskiriamas tik Jam, [...] pasakoja, kad išganymas įgyjamas per kažkokius kitus tarpininkus*⁷⁵) bei Eucharistijos sampratos modifikacijas (*Prie šito dar prideda mišių aukojimą, kuriuo amžinosios kunigystės rangas atimamas iš Kristaus ir jo švenčiausios mirties veikmė yra paverčiama tuščiu žaidimu*⁷⁶), tai greičiausiai aliuizijos į F. Socino išganymo, prieinamo paties žmogaus moralinėmis pastangomis, teoriją bei Eucharistijos, tik kaip simbolinės apeigos, interpretaciją.

Nors laiško pabaigoje A. Volanas atsižadėjo veltis į visas polemikas (*nusprendžiau daugiau nebepradėti ginčo nei su jumis [antitrinitoriais – aut.], nei su jėzuitais, ir paskyriau sau tokį amžiną tylos įstatą, nebent mane [kalbėti] prisipirtų šiurkšti neišvengiamybė*⁷⁷), tačiau ta neišvengiamybė (*necessitas*) atsirado labai greitai, su antitrinitoriais jau 1590 m., užsimezagus diskusijai su Jonu Licinijumi Namislovijumi.

⁷⁴ tot homines hodie à veritate cognità ad sordes Papisticas deficere, dum sub praetexto Reformationis, Ecclesiae Christi interitu[m] vos moliri et nescio quam novam synagogam à vobis excitari animaduertu[n]t (Ibid., p. B4v).

⁷⁵ Antichristus nimirum hic est, qui gloriae Christi aemulus & inimicus, salutem generis humani in solidum tribuere illi non patitur [...] ipse tamen alijs quibusdam medijs salutem acceptam fert (Ibid., p. A3r).

⁷⁶ Accedit huc Missae sacrificium, quo quidem aeterni sacerdotij dignitas Christo est erepta, & sacratissimae mortis eius efficacia, ad inanem quandam & ludicram actionem translata (Ibid., p. A3r).

⁷⁷ ego verò nec vobiscu[m], nec cum Iesuitis ullum amplius certamen mihi suscipiendum decrevi, ac perpetuam quandam silentij legem, nisi dura quaedam coegerit necessitas, mihi indixi (Ibid., p. C1r).

1590 m. vasario 1 dienos *Andriaus Volano laiškas Jonui Licinijui, kuriame pareiškiama ortodoksinė nuomonė apie Jėzų Kristų, gyvojo Dievo Sūnų, prieštaraujant ebionitų klaidoms, parašytas ramiai ir santūriai* sukurtas atsakant į du Yvijos rektoriaus J. Licinijaus Namislovijaus įteiktus laiškus, metų pradžioje A. Volanui lankantis Yvijoje pas unitoriumi tapusį seną bičiulį ir bendramokslį Lauryną Kriskovijų (Laurentius Criscovius, antroji XVI a. pusė) (*Laurentio Criscovio vetere amico et condiscipulo meo*⁷⁸). Jo žentas J. Licinijus Namislovijus tarpininkavo, perduodamas 1588 m. į unitarizmą pasukusio J. Kaperio (kaip įkvepiančio konversijos pavyzdžio) ir aršaus tuo metu unitorių polemisto Grigaliaus Pauliaus iš Bžezinų tekstus, nutylint pastarojo autorystę. Buvo pridėtas iki šių dienų neišlikęs Grigaliaus Pauliaus iš Bžezinų veikalas *Contra hos, qui praeexistentiam Filii Dei propugnabant* (1578)⁷⁹. Visi šie unitorių raštai, kaip ir apsilankymo Yvijoje metu kilusi diskusija, kritikavo mokymą apie dvejopą Kristaus prigimtį: *jie [unitoriai – aut.] pastoviai tvirtina, Jėzus Kristus neva buvęs niekas kitas, kaip tik žmogus, tik Dievo apipiltas visokiomis dovanomis bei malonėmis ir tik dėl to pavadintas Dievu, kaip ir dėl to, kad Šventosios Dvasios galia buvo pradėtas Mergelės Marijos iščios ir todėl skelbiamas Dievo Sūnumi*⁸⁰. A. Volano atsakymas iš esmės

buvo Grigaliaus Pauliaus iš Bžezinų idėjų ir visos unitarizmo sistemos paneigimas: *Bet kadangi mūsų iš tikrųjų negali apgauti nei dieviškasis Raštas, nei gali mus apvilti Dievo Sūnus – pati tiesa, – veikiau apsi-gauna pats Grigalius, kuris šviesoje ieško patamsių ir pats savo valia užmerkia akis, kad jo neapšviestų spindinti Dievo Bažnyčios saulė*⁸¹.

J. Licinijui Namislovijui adresuotas laiškas jį patį mažai lietė, triuškindamas Grigaliaus Pauliaus iš Bžezinų argumentus, A. Volanas neabejojo savo sugebėjimu rektorių atversti į evangelikų reformatų tikyba. Pasitelkdamas vaizdingus palyginimus, A. Volanas palankiai ir supratingai kreipėsi į J. Licinijų Namislovijų: *Taigi, brangus Licinijau, kadangi esi dar tik pusiukelėje, sutrauki bures ir, priešais matydamas pavojingą jūros siautimą, kuris daugelį panašiu į tave jau prarijo ir įstūmė į baisiausią bedieviškumo bedugnę, apšuk savo laivą ir apsistoki tame išganingame ir ramiam uoste, iš kurio anksčiau išplaukei. Tai padarė daugelis kitų, kuriuos kartu su tavimi sumėtė ta pati audra ir kurie burėmis bei irklais sugrižo į pirmą savo priplauką, kad neįpultų į pavojingąją Charibdę; Meldžiu amžinojo Dievo, kad apšviestų tave ir visus taviškius savo tikrosios tiesos šviesa ir užlietų jūsų širdis savo Šventąja Dvasia, kuri įdiegtų jūsų protuose tikrą Kristaus pažinimą*⁸².

⁷⁸ Ibid., p. G1r.

⁷⁹ L. Szczucki, 1963, p. 139.

⁸⁰ *constanter affirmant, Iesum nempe Christum non nisi hominem esse merum, sed omnibus donis & beneficijs à Deo Patre cumulatam, ob id[que] Deum dictum, & quia virtute Spiritus Sa[n]cti in utero Virginis matris est conceptus, ideò Filium Dei nuncupatum* ([Andrius Volanas] *Epistolae aliquot*, 1592, p. C2r).

⁸¹ *At verò quia nec scriptura Divina nos potest fallere, nec Filius Dei ipsa veritas nos decipere, fallitur potiùs ipse Gregorius, qui in luce tenebras quaerit, & ne splendidum Ecclesiae Dei iubar ipsum irradiet, ultrò oculos claudit* (Ibid., p. C2v–C3r).

⁸² *Fac ergo, chare Licini, ut cum in medio adhuc es cursu, vela contrahas, & periculosum maris propiciens*

Šis gerai surežisuotas unitarizmo vadovų irenistinis bandymas korespondencija palenkti evangelikų reformatų ideologą ar bent surasti galimą bendrą poziciją (numanoma iš A. Volano reakcijos: *Koks šventųjų ir tikinčiųjų subūrimas, skelbiant Kristų vieninteliu vadovu, jei jame nepaisomas nei pats Kristus, nei Dievas Tėvas?*⁸³) buvo pasmerktas nesėkmei, oponentai tik dar kartą turėjo įsitikinti A. Volano ortodoksinių doktrinos principų stabilumu ir nepaveikiamumu. Prašydamas laišką perduoti autoriams, kurių reakcija šiandien nėra žinoma, A. Volanas teigė: *Bet taip pat sąžiningai, kaip tu man atidavei Grigaliaus Pauliaus ir Jono Kaprino laiškus, taip pat norėčiau, kad pasirūpintum ir ši mano laišką, prieš tai tavo perskaitytą, jiems perduoti, kad pažintų mano tvirtumą saugant sykiį priimtą tiesą ir nustotų erzinti tokiais savo raštais, prieš kuriuos šiaušiasi visa mano sąmone*⁸⁴.

Be Kristaus dievystės gynimo (prieš-

aestum, qui multos tui similes absorpsit, ac in ultim[m] impietatis barathrum praecipitavit, navim tuam reflectas, in illoq[ue] salutari & quieto portu, unde primum soluiisti, co[n]stitutas. Fecerunt hoc multi alij, quos eadem tecum iactavit tempestas, & ne in periculosam inciderent Charybdim, velis ac remis primam stationem suam repetierunt; Deum aeternum precor, ut te omnesq[ue] tuos verae veritatis suae luce collustret, Spirituq[ue] Sancto suo corda vestra perfundat, qui quide[m] veram Christi notitiam in mentibus vestris generet ([Andrius Volanas] Epistolae aliquot, 1592, p. F4v).

⁸³ *quae Sanctorum ac fidelium sub uno capite Christo collectio, in qua tam Christus ipse, quam Deus Pater ignoratur?* (Ibid., p. C2v).

⁸⁴ *Quà autem fide tu mihi literas Gregorij Pauli, & Ioannis Caprini reddidisti, eadem hoc scriptum meu[m], abs te prius perlectum, illis velim perferendum cures, ut & constantiam meam in tuendam recepta semel veritate agnoscant, neq[ue] talibus scriptis suis, à quibus o[mn]nes mei abhorrent sensus, lacessere pergant* (Ibid., p. F4v).

taravimo antitrinitoriams, klaidingai interpretavusiems Jono Evangeliją), A. Volano laiške plačiausiai (istoriškai ir teologiškai) aiškinama ir ginama ankstyvosios Bažnyčios tradicija, Bažnyčios Tėvų ir pirmųjų visuotinių susirinkimų autoritetas – temos, kurias diktavo Grigaliaus Pauliaus iš Bžezinų abejonės J. Licinijaus Namislovijaus įteiktuose raštuose (pasak A. Volano, Grigalius Bažnyčios Tėvus vadina *menkais ir paikais žmonėmis (eos homines viles & ineptos Gregorius vocat); apkvailintais Antikristo (ab Antichristo dementatos)*)⁸⁵. Tradiciją A. Volanas laikė ortodoksinės trinitologijos ir „teisingosios“ krikščionybės pagrindu: *Manyčiau, kad tai yra vienintelė tyra tiesa, kurią nuo pat Apaštalų laikų pripažino visos Katalikų bažnyčios bendru sutarimu ir bendra visa šventųjų nuomone, o prieštaraujantis mokslas, kurį jam, t. y. Grigaliui, iškėlė tam tikru metu tam tikri žmonės, visada buvo suprastas kaip tik bedievis ir eretiškas*⁸⁶. Grigalius Paulius iš Bžezinų „teisingosios“ Bažnyčios principų ieškojo „apaštališkojo skaidrumo“ laikuose iki Nikėjos susirinkimo (*jis per tris šimtus metų nuo Evangelijos pasireiškimo vis dėlto pripažįsta kažkokią Dievo bažnyčią*⁸⁷). A. Volanas į tai atsakė: *Bet nors ir kokiį jis galiausiai Bažnyčios laikotarpi api-*

⁸⁵ Ibid., p. C2v, C3v.

⁸⁶ *Hanc enim solam puram esse veritate[m], quam universae Ecclesiae Catholicae, ab ipsa usq[ue] Apostolorum aetate communis consensus, & concors omnium Sanctorum sententia approbavit, quae verò certis temporibus, & à certis hominibus doctrina huic repugnans est aliquando proposita, nonnisi impia & haereticica semper est iudicata* (Ibid., p. C4v).

⁸⁷ *aliquam tame[n] Ecclesiam Dei per annos trecentos ab exortu Evangelij agnoscere videatur* (Ibid., p. C3r).

brėžtu, kol jis išpažįsta, kad ji neamžina, o buvo pertraukta kažkokios amžių eigos, jis įklimpsta tose pačiose nesąmonėse ir jam atsitinka kaip tame priežodyje – vengdamas keptuvės, į pusnį įkrenta [t. y. iš vieno kraštutinumo metasi į kitą]⁸⁸. Antitrinitoriškos erezijos ištakomis A. Volanas laikė Ebiono ir Pauliaus Samosatenito klaidas⁸⁹, vėliau kilusią Arijaus abejonę, šiai grupei priskyrė ir Mahometą, didžiausiais su Reformacija iškilusiais klaidatikiais vadino M. Servetą ir B. Ochiną⁹⁰, veikalo *Dialogai* (*Dialogi*⁹¹) autorių.

Tačiau šis A. Volano laiškas, kaip jis pats tikėjosi, J. Licinijaus Namislovijaus neįtikino ir atsiversti nepaskatino, o išprovokavo Yvijos rektoriaus atsakymą, kuris iki šių dienų neišliko (parašytas tais pačiais arba jau 1591 metais).

Evangelikų reformatų vadovas 1591 m. balandžio 27 d. J. Licinijui Namislovijui atsakė antru laišku *Andriaus Volano atsakymas į Jono Licinijaus laišką, kuriame, gindamas samosatenitiškąjį paklydimą, neigia Jėzų Kristų esant tikru Dievu ir tik žmogumi pripažįsta*, nors suprato, kad jų

pozicijos diametraliai priešingos: *Visiškai negalvojau, brangus Licinijau, kad leisiuosi su tavimi į šitą ginčą, kuriame tu remiesi teiginiu, kad Viešpats Kristus – tik žmogus, o aš kartu su visa Kristaus bažnyčia jau nuo Apaštalų laikų iki pat mūsų dienu, pripažįstu jį tiek kaip tikrą Dievą, tiek kaip tikrą žmogų*⁹². Šiame laiške požiūris į Yvijos rektorių jau radikalai pakitęs, kritikuotas jo įžūlumas ir paviršutiniškas svarbiausių krikščionybės dogmų interpretavimas. A. Volanas kratėsi tolesnės bergždžios diskusijos: *man reikia nurimti, kad veltui ne-eikvočiau [lempu] alyvos bei darbo ir nešvaistyčiau laisvo laiko gydymas tuos, kurie patys sau atrodo esantys puikiausios sveikatos*⁹³. Nusivylęs skelbė J. Licinijui Namislovijui negailestingą nuosprendį, matė jo ateitį tarp pasmerktųjų: *O tu – jaunuolis, kadangi sudarei sutartį su mirtimi, kad ji tau grėsti negalės, jei pats to nenorėsi, trauk per visas erezijas ir pereik laisvai visas sektas, kad pagaliau įgautum tą tobulumą, kurį yra įgavusi dauguma iš tavo kaimenės, garbinančios vieną izraelitų Dievą ir netiriančios, kaip Sūnus gimė iš Dievo ar kaip Šventoji Dvasia iš jo pakilo, lyg tai būtų dalykas, kuris, jų nuomone, nereikalingas išganymui*⁹⁴.

⁸⁸ *Verūm quodcunq[ue] tandem Ecclesiae tempus definiat, dūm non perpetuam, & aliqua seculorum serie interruptam agnoscit, in eandem absurditatem impingit, & quod in proverbio est, dum sartaginem evitat, in pruinis incidit* (Ibid., p. C3r).

⁸⁹ Ibid., p. C4v–D1r.

⁹⁰ A. Volanas gerai išmanė situaciją ir literatūrinį kontekstą: patys antitrinitoriai pabrėžė B. Ochino veikalų svarbą, pavyzdžiui, S. Budnas patvirtino, *kad mums Ochinas savo dialogais padėjo prieiti prie tiesos* ([Simonas Budnas] *O przedniejszych wiary chrystyjańskiej artykulech*, Łosk, 1576, f. 4v, cit. iš: L. Szczucki, 1963, p. 140).

⁹¹ Vertimas į lotynų kalbą: *BERNARDINI OCHINI SENENSIS DIALOGORUM liber secundus, cūm alijs de rebus varijs, tum potissimum de Trinitate. Quorum argumenta in proxima pagina invenies*, Basileae, 1563.

⁹² *Nihil minus cogitabam, chare Licini, quāum ut in hoc certamen tecum descenderem, quo tu Christum Dominum nonnisi hominem merum afferere niteris, ego verò tam verum Deum, quāum hominem verum cum universā Ecclesia Christi, iam inde ab Apostolorum temporibus ad nostra usq[ue] tempora decurrente, profiteor* ([Andrius Volanas] *Epistolae aliquot*, 1592, p. G1r).

⁹³ *ne frustrā oleum & operam perderem, & in sanandis his, qui sibi optimè valentes videntur, otio abuterer* (Ibid., p. G1r).

⁹⁴ *Tu vero iuvenis, quia pactum cum morte fecisti, ut si nolis ipse, illa tibi imminere nequeat, agè per omnes haereses & sectas liberè divagare, ut tandem aliquando*

Laiške plėtota ta pati tematika – tradicijos ir Jono Evangelijos prologo (Kristaus amžinumo) apologija. A. Volanas pabrėžė, kad reiškia ne tik savo, bet ir visos Bažnyčios (*Ecclesia universa*) nuomonę ir dar kartą akcentavo jos neatsisakysias (*turėčiau būti visiškai netekęs proto ir nuovokos, jei sugalvočiau atsižadėti šitos nuomonės*⁹⁵). Tokius teiginius provokavo J. Licinijaus Namislovijaus rėmimasis irenistine mintis kėlusią socinistų Andriaus Fričo Modževskio⁹⁶ (Andrzej Frycz Modrzewski, apie 1503–1572) ir Andriaus Dudičo (Andrzej Dudycz, 1533–1589) autoritetais⁹⁷, šie autoriai evangelikų reformatų atžvilgiu puoselėjo santarvės idėjas. Tačiau pirmajam A. Volanas prikišo neryžtingumą ir neturint tvirtos pozicijos, o antrąjį vertino palankiau (*protingas ir išsilavinęs vyras, mano bičiulis – vir prudens et erudi-*

tus, mihiq[ue] amicissimus)⁹⁸, nors kaltino nepastovumu (žinoma, kad gyvenimo pa- baigoje jis atitolo nuo antitrinitarizmo).

Po A. Volano atsakymo J. Licinijus Namislovijus laiškų jam daugiau nerašė, tačiau dar kelerius metus brandino savąją irenizmo koncepciją 1597 m. veikalui *Trumpas ir paprastas paskatinimas broliams evangelikams ministrams sudaryti santarvę (AD FRATRES MINISTROS EVANGELICOS Pro ineunda concordia, brevis et simplex ΠΑΡΑΙΝΕΣΙΣ / Do Braciej Ministrow Ewangelikow, ku przyięciu zgody, krotkie y proste Upomnienie)*⁹⁹, kurio pavadinimas sąmoningai suformuluotas mėgdžiodant 1582 m. A. Volano antitrinitoristinio manifesto antraštę (*Paraenesis Andreae Volani*)¹⁰⁰. Šį J. Licinijaus Namislovijaus veikalą reikėtų vertinti bendrame Mažosios bažnyčios unijinių tendencijų kontekste. Abiejų Tautų Respublikoje vyravo du požūriai: lenkiškasis Grigaliaus Pauliaus iš Bžezinų ir itališkasis Jono Jur- gio Biandratos, vėliau perimtas F. Socino. Pirmasis buvo antiirenistinis, neturintis jokių unijinių ambicijų, o antrasis – propa- guojantis laipsnišką konsolidaciją. Pastaro- jo požūrio (socinistinio vienijimosi) plėtotė ir buvo J. Licinijaus Namislovijaus veikalo atsiradimas. Yvijos rektorius siūlė keletą

ad eam perfectionem pervenias, quā ex gregalibus tuis plurimi sunt adepti, unicum scilicet Deum Israelis colentes, neq[ue] laboriosē, quomodo Filius ex Patre Deo sit genitus, aut Spiritus Sanctus ab eo procedat, tanquam rem ad salutem iudicio eorum non necessariam indagantes (Ibid., p. M2v).

⁹⁵ *omni prorsus mente & iudicio cererem, si temerē mihi deserendam putarem* (Ibid., p. G1r).

⁹⁶ A. Fričo Modževskio irenizmo koncepcija peržengė liberaliausių protestantų siekių ribas: jis stengėsi surasti susikalbėjimo pagrindą (ne teologinį, veikiau etinį) ne tik evangelikams, bet ir Romos katalikų bažnyčios išpažinėjams, o vėliau netgi antitrinitoriams. Iš Evangelikų reformatų bažnyčios irenistine mintis daugiausiai kėlė Pranciškus Junijus („Irenizmas“, *Mysł ariańska w Polsce XVII wieku*, antologija tekstów, teksty wybrał, opracował, wstępem i notem opatrzył Zbigniew Ogonowski, Wrocław i in.: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1991, p. 35; *Encyklopedia katolicka*, t. VII, 1997, p. 453).

⁹⁷ J. Licinijus Namislovijus rėmėsi 1590 m. Rakove išleistas A. Fričo Modževskio *Salvae quattuor* bei A. Dudičo *Epistola Andreae Dudithii... ad Joannem Lasicium... in que de divina Triade disputatur* (L. Szczucki, 1963, p. 141).

⁹⁸ [Andrius Volanas] *Epistolae aliquot*, 1592, p. L4r.

⁹⁹ [Jonas Licinijus Namislovijus] *AD FRATRES MINISTROS EVANGELICOS Pro ineunda concordia, brevis et simplex ΠΑΡΑΙΝΕΣΙΣ. I. Corinth. 13. V. 7. Charitas omnia suffert, omnia credit, omnia sperant, omnia sustinet. / Jana Liciniusza Namysłowskiego Do Braciej Ministrow Ewangelikow, ku przyięciu zgody, krotkie y proste Upomnienie. I. Corinth. 13. V. 7. Miłość wszystko znosi, wszystkiemu wierzy, wszystkiego sie nādżiewa, wszystko cierpi* (Nacionalinė biblioteka, Varšuva, Mf 5886).

¹⁰⁰ L. Szczucki, 1963, p. 149.

vienijimosi variantų: nuo Didžiosios ir Mažosios bažnyčios susijungimo iki skirtingų pažiūrų viename susirinkime toleravimo ar net tiesiog erzinančių dalykų nutylėjimo.

Tačiau A. Volanas į raginimus vienytis nereagavo, į ginčus nebesivėlė. Antrasis laiškas J. Licinijui Namislovijui buvo paskutinis A. Volano trinitaristinei polemikai skirtas veikalas, sužlugdęs bet kokias antitrinitorių viltis pasiekti tikiškinį kompromisą ar suartėti su Lietuvos evangelikais reformatais, kurie amžiaus pabaigoje įrodė šveicariškosios doktrinos grynumą ir ortodoksijos stabilumą.

Galiausiai galima daryti išvadas, kad A. Volano tikėjimo išpažinimų problematika buvo trinitaristinė ir kristologinė, jo veikalai žymėjo visą akistatos su antitrinitorių ideologija raidą. Viešas laiškas Mikalojui Pacui (1566) buvo pirmas rimtas evangelikų reformatų lyderio atsakas į šalyje kilusį radikaliosios Reformacijos (pirmiausia pasireiškusios destruktivia trinitaristine forma (Valentino Džentilės, Petro Gonezijaus idėjos) judėjimą, žymėjęs bendrą su liuteroniškuoju evangelizmu (Mikalojaus Paco) poziciją – tradicinių trinitaristinės ir kristologinės dogmų gynybą. Manifesto pobūdžio Andriaus Volano atsisaukimas (1582) buvo adresuotas visiems Abiejų Tautų Respublikos antitrinitoriams, daugiausia dėmesio skirta antitrinitorių teoretiko Fausto Socino Lietuvoje ir Lenkijoje susiformavusioms unitaristinėms idėjoms bei Simono Budno teorijai atremti, radikaliosios srovės šalininkams palenkti į „teisingąjį“ evangelikų reformatų tikėjimą, priimti 1566 m. *Antrąjį helvetų tikėjimo*

mo išpažinimą, Abiejų Tautų Respublikos evangelikų reformatų patvirtintą 1570 m. Sandomire. Keletu laiškų (1592) toliau plėtota pirmųjų veikalų tematika bei tęsta griežta unitorių – adorantistų¹⁰¹ (Grigaliaus Pauliaus iš Bžezinų, Jurgio Šomano) bei nonadorantistų (Simono Budno) – kritika, ypač dėl naujausių Jono Evangelijos interpretacijų ir Bažnyčios tradicijos sampratų (antitrinitoriai nepripažino visuotinių Nikėjos ir vėlesnių susirinkimų nuostatų, laikydami juos žmonių išsigalvojimais), siekta individualių (Jurgio Šomano, Jono Licinijaus Namislovijaus) konversijų, sužlugdytos bet kokios unitarizmo vadovų irenistinių bandymų viltys (Jono Jurgio Biandratos laipsniškos konsolidacijos idėjos perimtos Fausto Socino, plėtos J. Licinijaus Namislovijaus). Neteisingomis Dievo sampratos interpretacijomis A. Volanas naudojosi kaip tam tikru kodu nusakyti vienintelę „tikrąją“ tikėjimo „tiesą“. Visi A. Volano radikaliosios reformacijos krypties atstovams skirti veikalai laipsniškai formulavo trinitaristinę ir kristologinę dogmatiką, Šveicarijos bažnyčios (Heinricho Bulingerio) pavyzdžiu grynino ortodoksinius principus, brėžė aiškias tarpkonfesinių santykių ribas, dekonstravo antitrinitaristinę mokymo sistemą, įrodė radikaliosios Reformacijos krypties antikrikščioniškumą.

¹⁰¹ Adorantistai – unitarizmo krypties atstovai, pasisakę už Kristaus garbinimą, propagavo: Martynas Čechovičius (Marcin Czechowic, 1532–1613), Jonas Nemojevskis (Jan Niemojewski, 1526/1530–1598), Jurgis Šomanas, Grigalius Paulius iš Bžezinų.

ANDREUS VOLANUS' WORKS OF POLEMICS WITH NON-TRINITARIANISTS

Gintarė Petuchovaitė

S u m m a r y

The article analyzes the religious polemics of the evangelical reformer Andreas Volanus (about 1531–1610) with non-Trinitarians in the second half of the sixteenth century. Three of A. Volanus' writings: *Epistola ad reverendissimum dominum Nicolaum Pacium Episcopum Kiioviensem ab Andrea Volano scripta, explicans controversiam his temporibus de S[ancta] Trinitate motam, ostendensq[ue] Patrem, Filium et Spiritum sanctum ut unius eiusdemq[ue] naturae sive essentiae, sic recte unum Deum dici, ad evitandam pluralitatem Deorum* (1566), *PARAENESIS ANDREAE VOLANI, AD OMNES IN REGNO POLONIAE MAGNOQUE DUCATU LITUANIAE, Sa-*

mosatenianae vel Ebioniticae doctrinae professores: Eiusdemq[ue] ad nova Ebionitarum contra Paraenesin obiecta, Responsio (1582) and *EPISTOLAE ALIQUOT AD REFELLENDUM DOCTRINAE SAMOSATINIANAE errorem, ad astruendam Orthodoxam de Divina Trinitate sententiam, hoc tempore lectu non inutiles* (1592) have been chosen as the working material. The author concludes that A. Volanus deconstructed the non-Trinitarian concept and substantiated the anti-Christianity of the radical Reformation tendency. He also contended that the Lithuanian Evangelical Reform is identical to the Swiss doctrine (*Confessio helvetica posterior*, 1566) and strengthened orthodoxy.

Gauta: 2012 09 06

Priimta publikuoti: 2012 10 21

Autorės adresas:

Vilniaus universiteto

Lietuvių literatūros katedra

Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

El. paštas: gire.pet@gmail.com